

Jsou ještě Evropané dědici Evropy?

Alain Finkielkraut

▶ **To cite this version:**

Alain Finkielkraut. Jsou ještě Evropané dědici Evropy?. Cahiers du CEFRES, 2012, Společné pohledy na Evropu, 14, pp.70. halshs-01490588

HAL Id: halshs-01490588
https://shs.hal.science/halshs-01490588

Submitted on 15 Mar 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES
N° 14, Společné pohledy na Evropu
Jacques Rupnik (Ed.)

Alain FINKIELKRAUT
Jsou ještě Evropané dědici Evropy ?

Référence électronique / electronic reference :
Alain Finkielkraut, « Jsou ještě Evropané dědici Evropy ? », Cahiers du CEFRES. N° 14, Společné pohledy na Evropu (ed. Jacques Rupnik).
Mis en ligne en janvier 2012 / published on : january 2012
URL : http://www.cefres.cz/pdf/c14/finkielkraut_1998_evropane_dedici_evropy.pdf
Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE
http://www.cefres.cz

Ce document a été généré par l'éditeur.
© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Jsou ještě Evropané dědici Evropy?

Alain Finkielkraut

Na začátek jedno upozornění. Nejsem politolog, nejsem ekonom, nemám o nic více zkušeností v otázkách mezinárodních vztahů ani v oblasti monetární politiky. Trochu jsem četl Keynese a Schumpetera, ale moji úvahu živí spíše filozofie nebo romány. Není to ani podceňování sebe sama ani přeceňování; všichni se můžeme shodnout na encyklopedickém axiomu Osvícenců: Žádná neznalost není užitečná. Řekl bych jedině, že je to posun. A spíše než maskovat tento posun náhodnými pseudosoudy, hlásím se k němu s tím, že svůj referát, který nebude vyvozovat žádné závěry, protože jsem se zúčastnil jen části tohoto kolokvia, ale bude tázavý a tázací, zahájím slovy: odhalil jsem Evropu ve střední Evropě.

Skutečně jsem v Praze hodně pobýval v osmdesátých letech, až do roku 1989. Byl jsem zde několikrát, a stejně tak v Budapešti. Po roce 1989 jsem také několikrát navštívil Krakov a z důvodů, které není třeba nijak zdůrazňovat, jsem byl i v Lublani, Záhřebu a Dubrovníku. Pokaždé, když jedu do těchto míst, nemám pocit, že bych jel do té druhé Evropy, ani dokonce do té druhé zanedbané části Evropy. Mám pocit, že jedu do Evropy. Proč ta odbočka přes Prahu, Krakov, Budapešť, Dubrovník? Abych si uvědomil Evropu? Kdyby to bylo z čistě osobních důvodů, byl bych se vám takto na úvod nesvěřoval. Myslím, že jsem tu odbočku potřeboval proto, že jsem francouzský intelektuál. V první řadě intelektuál. Dalo by se říci, že intelektuálové jsou hodně klaustrofobní, neradi dýchají v sevřených podmínkách a svět je prostorem jejich intervence od té doby, co svět je to, oč běží v souboji filozofických systémů, jak to předpověděl Nietzsche. Na tomto grandiózním operačním poli, jímž svět je, byla Evropa po dlouhou dobu špatným objektem, aby se posléze stala jakýmsi neobjektem. Špatným objektem v době, které dominovalo marxistické myšlení, neboť ústřední roli hrál pojem imperialismu a Evropa byla viděna jako imperialistická mocnost stejně tak jako Spojené státy, případně Evropa po jejich boku. Byl to dopad kolonizace a bojů za nezávislost. Evropa tehdy byla špatným objektem, proti čemuž bylo třeba se postavit, aby byla možná účinná a spravedlivá účast na dění světa. V sedmdesátých letech přestala tato vize být v západní Evropě dominantní. A tak po paradigmatu komunismus/kapitalismus nastoupilo paradigma jiné, totalita/demokracie. Z toho důvodu si myslím, že můžeme hovořit o neobjektu. V tu chvíli šlo opravdu o to, ubránit demokracii před totalitou. Ale ne Evropu, Evropu jako takovou. Demokracii, její hodnoty, její procedury atd.

Prvním důvodem, proč jsem Evropu odhalil v Praze, je tedy to, že jsem intelektuál; dodávám: francouzský intelektuál. Být Francouzem je vskutku jakýsi handicap pro to být Evropanem, cítit se Evropanem. Slavný antropolog Louis Dumont v jedné srovnávací studii o Německu a Francii velmi jednoduše a zároveň výstižně píše: „Němci se cítí být nejprve Němci a potom lidmi, Francouzi se cítí být nejprve lidmi a potom Francouzi." Myslím, že je to nesmírně hluboký postřeh, neboť vysvětluje velký francouzský paradox; idea národa posílila (a jak silně), za Francouzské revoluce: Ať žije národ! Francouzi se cítí být tak trochu otci národní myšlenky, práva národů na sebeurčení. V tomto „Ať žije národ!" zároveň ale bylo ještě něco jiného; bylo v tom na jedné straně právo národů na sebeurčení, na druhé straně i fakt, že příslušnosti, ať jsou jakékoliv, byly jakoby odsunuty do pozadí. Nejednalo se o národ jakožto o paměť, entitu, identitu, jednalo se o semknuté lidi, kteří vedle sebe bojovali proti statutu podřízených, jejž jim přisuzovala autorita a moc, kterými dějiny ovládaly jejich vlastní rozum. Ve jménu rozumu bojovali proti minulosti a též ve jménu rozumu vyvraceli autoritu, jakoukoliv transcendentní autoritu. A to opravdu vytváří jakousi dvojznačnost, která je velmi dobře patrná u velkého politického myslitele, který jako takový není příliš znám – Victora Huga.

Victor Hugo byl ve Francii 19. století prakticky vším, byl též politickým myslitelem, který zarputile bránil práva národů, Polska, Srbska, napsal krásné texty o Srbsku v době jeho bojů za nezávislost. A přitom Victor Hugo viděl okamžik, kdy se národy zhroutí, a to pod vedením národa francouzské-

ho. Ve skutečnosti byl fascinován rozvojem. Ještě neexistoval Internet, ale už se země zmenšila díky železnici a elektrickému vedení. Hugo viděl, jak se vytváří jednota. Říkal, že je třeba, aby existovalo sídlo, v němž by celý svět byl občanem, je třeba, aby demokracie měla své sídlo; toto sídlo, toto město, to je Paříž. Proč? Zde se odvíjí určitá vize, z níž bych vám chtěl přečíst několik úryvků, protože si myslím, že velmi dobře vyjevuje stále existující francouzskou mentalitu – Victor Hugo říká: „Toto vyprchávání lidu, který se vypařuje v bratrství, je nádherným, srdečným a skvělým fenoménem. Pro Francii jde o to, aby jako Francie zmizela, aby mohla ztělesnit svět. Sbohem, Francie, jsi příliš velká na to, abys mohla být jenom vlastí. Jsi tak velká, že už nebudeš. Už nebudeš Francie, budeš lidstvo. Už nebudeš národ, budeš všudypřítomnost." A tato nádherná věta: „Sbohem, lide *(lid jako zvláštní entita)*, zdar, člověče!" Přechod od lidu k člověku, to je to, co má Francie má vůči všem lidem splnit jako svoje poslání. Je to národ, který ohlašuje zmizení národů v jednotě lidského rodu.

Citoval jsem Victora Huga, protože si myslím, že tento lyrismus, tato nezměrnost jsou ve Francii stále přítomny. Právě jsme ve Francii prožili velmi pohnuté okamžiky v souvislosti se zákony o přistěhovalectví. Vláda chtěla zesílit postihy nelegálních přistěhovalců a její návrh zákona vyvolal silný odpor mezi umělci i intelektuály. Některé výhrady k tomuto zákonu byly zcela oprávněné, ale to, co je nejzajímavější, je obecná filozofie, kterou byly výhrady podloženy. Tato filozofie vysloveně říkala: nepotřebujeme zákon o cizincích, nemusíme zavírat hranice; je potřeba hranice otevřít, Francie se tak realizuje. To znamená, že posláním Francie je být vlastí lidských práv, jinými slovy nečinit rozdílu mezi Francouzi a ostatními lidmi. Bude to první národ, který bude říkat, že už neexistují národy, protože už není rozdíl mezi domorodci a cizinci. V postoji oponentů Debrého zákona byl jakýsi hugovský lyrismus. Vidíte tedy, proč je obtížné cítit se Evropanem a být přitom Francouz; kuriózně a paradoxně být Francouzem znamená být více než Evropanem, protože to je být Člověkem samým.

K těmto dvěma handicapům pro poznání Evropy se ještě přidává jedno historické trauma, o němž Czeslaw Milosz, polský básník a esejista, obdivuhodně hovořil v *Jiné Evropě*, v kapitole věnované vztahům mezi Poláky a Rusy. Evokuje Josepha Conrada, který hovoří o inkompatibilitě temperamentů Poláků a Rusů – tuto větu Milosz přejímá a snaží se svým způsobem daný rozdíl vysvětlit. Ví, že se pohybuje na minovém poli. Vysvětluje, proč 20. století „jímá panika před hloupostmi nacionalistů a rasistů, takže se snaží překlenout propasti času výrobními statistikami a několika jmény politicko-ekonomických systémů a odmítá dále studovat tajuplnou zápletku dění." A takové je skutečně naše dědictví. Máme svatou hrůzu z esencialistického myšlení. Jak hovořit v množném čísle o termínech civilizace? Neuvězníme lidi do nějakých celků a nerozdělíme znovu lidstvo? Nechceme vidět, že existují civilizace, a možná je to i to, co nám analýza ekonomických systémů a analýza v čistě politických termínech pomáhá zakrýt. Milosz říká, že tato panika je pochopitelná, že esencialistické myšlení je nebezpečné, ale přesto je možná nezbytné více studovat i tajuplnou zápletku dění. Viděl jsem takové studium u Milosze, u Kundery v onom tak překvapivém článku, který nás ostatní, Francouze, tolik obtěžuje; unesený Západ, tragédie střední Evropy. Tragédie, kterou Kundera analyzuje pomocí politických termínů, jistě, ale také pomocí termínů civilizačních. Přistoupil jsem ke svému vlastnímu studiu pod záštitou těchto myslitelů. Stejně tak pod jejich záštitou jsem se vydal do střední Evropy a tam jsem opravdu potkal Evropu. Evropu jako myšlenku, jistě, ale také Evropu jako území, jako ztělesněné území, jako *genius loci*. Existuje jistý *genius loci* Evropy, tak citelný v barokní Evropě Prahy či Krakova. Tady se pro mne Evropa stvrdila: tváří v tvář mým předsudkům, té vrstvě předsudků francouzského intelektuála, a v panice před hloupostmi nacionalistů a rasistů, se pro mne Evropa stvrdila jako přítomnost, jako realita jednak hmatatelná a jednak prekérní. Najednou jsem viděl a znovu cítil, že Evropa je dědictví, křehké a cenné dědictví, o to cennější, že je ohrožené.

V té době jsem založil *Evropského zpravodaje*. Jedním z prvních textů, který jsem zde otiskl, byl neobyčejný fejetonek Ludvíka Vaculíka, který se nazývá *Moje Evropa*. Vaculík, který byl komunismem odsouzen k nehybnosti, říká: „Poprvé co jsem poznal Evropu, to bylo v posteli. Byl jsem tehdy nemocný a maminka si někde vypůjčila mapu Evropy, aby mne zabavila." Tato mapa mu odhalila maximum rozmanitosti na minimu území: „Evropský duch, stejně mnohotvarý jako obrysy Evropy, se zrodil z protikladů a v relativitě." K této komplikované Evropě stojí v protikladu „nedozírné jednotvárné prostory neEvropy: jeden jediný jazyk, jeden jediný názor…" A Vaculík ve svém fantaskním textu, tak

skvěle přeloženém Kunderou, mluví o patetické křehkosti Evropy, aniž by se jí přitom dotýkal, o křehkosti, kterou tíží ohrožení ze strany „širokoprostorových" stoupenců. Myslím, že někde tady leží poslední nedorozumění mezi Evropany západními a obyvateli Evropy střední. Toto nedorozumění se splétá, krystalizuje podél hranic. Pro Evropany pochodů za Evropu je otázka hranic zcela zásadní, právě kvůli oné hrozbě, kontaktu s neEvropou. Objevil jsem u Victora Huga obrázek, který si ve Francii tradičně vytváříme o hranicích. Victor Hugo je obdivuhodný, protože je velmi aktuální a říká mnoho: „Kdo má zájem na hranicích?", ptá se Victor Hugo. „Králové, rozděl a panuj. Hranice implikuje rozbroje, rozbroje implikují vojáky. 'Tudy nelze projít': tato slova používají všechna privilegia, všechny zákazy, všechny cenzury, všechny tyranie. Z této hranice, z těchto rozbrojů, z těchto vojáků plyne veškerá lidská kalamita."

Na jedné straně tedy máme úvahu o vymezení Evropy a neEvropy, možnou potřebu Evropy chránit se před neEvropou, na straně druhé myšlenku, že pohyb lidstva spěje k potlačení, porušení, vymizení těch ošklivých vrásek ve tváři lidstva, kterými hranice jsou. Tento rozpor měl dopad na realitu, tragický dopad. Většina Francouzů se nejprve stavěla nepřátelsky vůči všem protagonistům války v Jugoslávii, ale zejména vůči těm, kteří podtrhovali svoji touhu po nezávislosti, a to zejména proto, že oni chtěli vybudovat hranice. Aniž si kdokoli položil otázky o právech jedněch či druhých nebo o problémech menšin, vznikla jakási hrůza před takovým archaismem, jakým je vytyčování, vpád, objevení se hranic v Evropě, která se dnes věnuje tomu, aby je odstranila. Já osobně jsem mohl vnímat tento konflikt jinak, díky svým cestám do střední Evropy a díky četbě autorů, o nichž jsem vám říkal – jak Vaculíka, tak Kundery nebo Milosze. Kundera publikoval v *Evropském zpravodaji* krátkou předmluvu k úvaze o Slovinsku od slovinského spisovatele Drago Jančara. V této předmluvě Kundera říká: Jugoslávie je podivná země (bylo to v roce 1989), protože je to jediná západo-východní evropská země, je to jediná latinská cyrilická země. O tuto zkušenost by se měli všichni zajímat. Je to stvořeno pro to, aby to fungovalo nebo to není stvořeno pro to, aby to fungovalo? Ať už je tomu jakkoli, je to podivuhodná zkušenost. A pak si Kundera ve svém článku o uneseném západu, který evokuje Jacques Rupnik, klade otázky o malých národech a nepodává jejich geografickou definici. Neříká „small is beautiful." Malé národy nejsou národy omezené. Mají zkušenost, kterou velké národy neznají, a sice tu, že mohou být zničeny. Jsou to národy, nad jejichž existencí se stále vznáší otazník.

Vybaven touto úvahou o civilizacích a touto definicí malých národů jsem ke konfliktu v bývalé Jugoslávii přistoupil jinak. Během těch čtyř nebo pěti let, které jsem strávil tím, že jsem se angažoval a uvažoval o osudu bývalé Jugoslávie, o jejím osudu kulturním, o jejím osudu politickém, jsem se také naučil mít se na pozoru před příliš pozitivní nebo příliš romantickou koncepcí malých národů. Naučil jsem se vyvažovat Kunderovu definici jinou úvahou, která pochází ze střední Evropy od velkého maďarského historika a filosofa, Istvana Bibo. Napsal článek, který byl ve Francii odhalen v osmdesátých letech a který se týkal malých národů Evropy, kterou tehdy nazýval východní, *Bída malých národů východní Evropy*. Klade si otázky nad osudem Maďarska, Polska a Československa. Táže se na jejich odpovědnost za tragédie, kterými tyto státy musely projít. V Bibově úvaze je velmi zajímavé toto: v podstatě říká, že tyto země měly menší výhody než národy velké, které v okamžiku, kdy se konstituovaly jako demokratické národy, měly již k dispozici území. Stačilo ho pouze zabrat a zmocnit se ho. To nebyl případ zemí východní Evropy. Ty musely nejprve konstituovat svoji identitu, aby ospravedlnily existenci státu. Musel se vytvořit národní rámec, etablovaný, získaný v nejvyšším boji. V důsledku toho bylo třeba jej žárlivě střežit proti výpadům dynastických zemí, ale i proti nezájmu části obyvatelstva a proti úpadku národního vědomí. To je první problém.

Druhý problém představují všechna traumata, všechny tragédie těch národů, které ve skutečnosti zakusily zničení. Z toho vyplývá dvojí důsledek, který analyzuje Milosz. Prvním důsledkem je strach. Obsesivní strach, strach, který se samozřejmě může změnit v demokratické cítění. Bibo má tuto nádhernou větu: „Být demokratem znamená být osvobozen od strachu." Výtěžků demokracie se neužívá v klimatu konvulzívního strachu, který vás přiměje k tomu, že připustíte, že vývoj svobody kompromituje národní kauzu. Ve jménu strachu dochází k rozvodu mezi kauzou společenství a kauzou svo-

body. Svoboda jedinců rozděluje společnost, je třeba ji ponechat nerozdělenou, aby se uchránila před vnějšími nepřáteli. To je demokratická blokáda.

Druhou blokádou, o níž mluví Bibo a která, myslím, může mít odezvu i v současnosti, je tendence těchto národů považovat se výhradně za věřitele. Museli tolik trpět, že znají jen újmy. V podstatě mají práva vůči světu, ale nemají k němu povinnosti. To jsou ty dvě starosti, které má Bibo: duše zkroušená strachem, deformovaná velkými traumaty dějin a z toho vyplývajícími újmami, je živená nikoliv ze svých vnitřních zdrojů, ale z požadavků, které formuluje vůči životu, vůči dějinám; stručně řečeno vůči druhým. Je to čistě vyžadující postoj ke světu. Tak toto jsem se též naučil, když jsem lépe poznal střední Evropu a když jsem se blíže zajímal o konflikt v bývalé Jugoslávii.

Svůj referát bych rád zakončil otázkou. Nezúčastnil jsem se všech zasedání tohoto kolokvia, ale slyšel jsem jeho shrnutí a cítím, že dnes jsou všichni v otázce evropské budoucnosti polarizováni. Svým způsobem je na pořadu dne jedině budoucnost: rozšíření, kdy, za jakých podmínek; Unie, kdy atd. Ve střední Evropě jsem právě odhalil Evropu jako dědictví, a to jako dědictví křehké, a otázka, kterou si kladu, je následující: jsou Evropané ještě dědici Evropy? Existují ještě dědicové Evropy v Evropě? Jakou měrou výstavba Evropy, k níž jsme všichni tolik připoutáni, k níž směřují všechny naše pohledy, veškeré naše smýšlení, přihlíží k Evropě jakožto k dědictví či jednoduše jakožto k umění dědit? Velmi na mne zapůsobil příklad, který uvedl Jean-Claude Casanova, když mluvil o bankovkách. Je to vskutku neslýchané: vzhledem k tomu, že si nelze vybrat ani některé jednotlivce, ze strachu, aby se jedněm či druhým neublížilo, ani jednotlivé krajiny, vytváří se syntetické obrazy. Snad není třeba této anekdotě přikládat tolik váhy; a tady právě vyvstává moje starost: abychom vytvořili Evropu, jsme odsouzeni k zapomnění Evropy, které by groteskně přežívalo v groteskním obrazu?

Z francouzštiny přeložila Kateřina Stará